

Vörös Zoltán – Tarrósy István

Az átalakuló világrend és a pólusok elmélete

Absztrakt

A tanulmány célja, hogy kontextusba helyezze a kötet írásait, megadva azt az elméleti keretet, amelyben az egymást követő térségi elemzések szövetszerű építkezést tudnak megvalósítani. Az átalakuló világrend kapcsán írásunkban a pólusokkal foglalkozunk: áttekintjük a pólusok és a polaritás elméleteit a nemzetközi kapcsolatok teóriáinak rendszerében, és részletesen értekezünk az unipolaritásról, a multipolaritás és a bipolaritás lehetőségéről, egyúttal nem hagyjuk figyelmen kívül a poszthegemoniális térben tetten érhető interpolaritást sem. A tanulmány szándékosan jelez számos kritikát a fentiekkel kapcsolatban, és ezzel felhívja a figyelmet a regionális dinamikák és a transznacionális hálózatok jelentőségére a jövő globális arénájának és kapcsolatainak formálásában.

Átalakuló világrend

2022. február 24-én Oroszország átfogó háborút, saját megfogalmazása szerint különleges katonai hadműveletet indított Ukrajna ellen, felerősítve a világrend átalakulásáról szóló véleményeket, elképzeléseket. Pedig a világrend átalakulása nem most kezdődött el, és vélhetően nem is egyhamar fog véget érni, az *unipoláris pillanatot* (KRAUTHAMMER 1990) követően pedig visszatérhetünk a 20. század első felének többpólusú berendezkedéséhez vagy akár a kétpólusú struktúrához. Az Egyesült Államok által dominált poszthidegháborús világ a végéhez közeledik, de két dolgot mindenképpen érdemes kiemelni ezen átalakulás kapcsán: az egyik, hogy az Egyesült Államok nem fog eltűnni a nemzetközi kapcsolatok főszereplői közül (bár belpolitikai folyamatai megrendíthetik politikai stabilitását, lásd MARTON 2024); a másik pedig a tény, hogy az unipoláris világrend felbomlása, a pillanat vége szinte rögtön az új évezred elején megkezdődött, a 9/11 és nemzetközi következményei – különösen a transznacionális terrorizmus immáron mindennapos jelenléte – előrevetítették a hatalmi átrendeződést.

Talán véletlen egybeesés, vagy a nemzetközi hatalmi játszmák klimaxának kezdete, de a Kínai Népköztársaság épp 2001-ben lett a Kereskedelmi Világszervezet (World Trade Organization, WTO) tagja, ami lehetővé tette a kelet-ázsiai, akkor még fejlődő állam gazdasági és kereskedelmi expanzióját, és felgyorsította fejlődését.

A Szovjetunió felbomlásától számított unipoláris pillanatot az Egyesült Államok páratlanul kemény katonai és puha kulturális ereje jellemezte, a globalizáció a Washington által biztosított kereskedelmi útvonalak mentén bontakozhatott ki teljesen, és még a globális, multilaterális intézményekben is, mint például az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ; angol nevén United Nations, UN), az amerikai dominancia volt jelen. Hogy a rendszer liberális (MARTON 2024) vagy imperialista (CSICSMANN 2024) volt-e, arról megoszlanak a vélemények, de annyi bizonyos, hogy azt sokszor ENSZ-felhatalmazás nélküli katonai beavatkozások jellemezték, Marton Péter fogalmazott úgy, hogy „a liberálisnak nevezett nemzetközi rend lényeges elemei [...] politikai filozófiai értelemben nem liberális természetűek. Ilyen volt hagyományosan az Egyesült Államok hegemoniájának egyértelműsége, melynek révén számos konfliktus a felek józan belátása nélkül is elfojtható volt, a kisebb hatalmak részéről jelentkező elhajló politikák feladása pedig ösztönözhető és kikényszeríthető. Nem liberális elem ironikus módon a nemzetközi kapcsolatok 1945 utáni formális szabályrendszere is, mely magában foglalja a nemzetközi agresszió tilalmát és az ENSZ Biztonsági Tanácsában helyet foglaló autokráciák effektív vétőjogát az erő nemzetközi használatával kapcsolatban. Ezt a szabályrendszert a mai nemzetközi rend ténylegesen liberális elemei – különösen az ENSZ Biztonsági Tanácsát megkerülő humanitárius (vagy ilyen érveken alapuló) beavatkozások és az ezek által teremtett kivételek mint precedensek – sokszor annak ellenére gyengítették, hogy az agresszió előfordulásának ritkulása egyébként hozzájárult a gazdasági és politikai liberalizáció világléptékű terjedéséhez az így teremtett nagyobb stabilitás révén.” (MARTON 2024)

A stabilitásra a későbbiekben még vissza kell térnünk, de az látszik, hogy az átalakulás folyamata, noha 2001-ben megkezdődött, pont a multipolaritás irányába ható erők hatásai miatt hosszú – és kérdéses kimenetelű. Az Egyesült Államok hanyatlása tehát nem várható, de globális szerepe és jelenléte már világosan csökkenőben van – viszont nincs olyan szereplő, amely egyértelmű kihívója lehetne Washingtonnak, adott esetben átvehetné globális, szinte hegemon szerepét.¹ A feltörekvő szereplők² viszont

¹ A görög *hégemon* szó vezető, legfőbb hatalmat, domináns szereplőt jelent.

² Ahogy például India kapcsán megfogalmazta Háda: „Dél-Ázsia legnagyobb állama egy valóban multipoláris világrendben érdekelt, amelyben megőrzi stratégiai autonómiáját, és nem válik közvetlenül érintetté mások konfliktusaiban.” (HÁDA 2024) Törökország kapcsán Tárik jegyzi

a *status quo* megváltoztatásában érdekeltek, ami az amerikai hegemonia visszaszorulását és a térségenkénti amerikai érdekek csökkenését eredményezné, eredményezi: direkt konfrontáció nem lehetséges, de a saját érdekszférákban, szűk régiókban az amerikai jelenlét és hatékonyság indirekt, évek hosszú politikai, gazdasági, kulturális befolyásával módosítható.

Erre kiváló példa lehet 2008, az oroszok grúziai epizódja, amely előrevetítette az orosz külpolitika irányait a volt szovjet tagköztársaságok irányába, és 2012, amikor az ASEAN-államok 45 év után először zárónyilatkozat elfogadása nélkül utaztak haza találkozójukról, mert nem tudtak megegyezni abban, milyen módon kellene megfogalmazni a Kína egyre agresszívabb dél-kínai-tengeri politikájával kapcsolatos térségi aggályokat.

Nincs biztos tudásunk a formálódó világrend jövőjéről, a sokpólusú, multipoláris rendszer irányába jelenleg több erő hat, de napjaink válságai, a pandémia, az ellátási láncok összeomlása és az orosz–ukrán háborúból fakadó regionális és világméretű következmények olyan lépéseket indukálhatnak a globális szereplők részéről, amelyek megváltoztatják ezen tendenciák irányát. Krauthammer ugyanis kiemelte a világrendi struktúrák kapcsán, hogy „a szerepeket nem absztrakt módon találják ki, hanem egy érzékelt világstruktúrára adott válaszként jönnek létre” (KRAUTHAMMER 1990: 23). És mint látni fogjuk, az amerikai válasz egy általuk jól ismert felállás lehetőségét is megteremtheti. Ne feledjük ugyanakkor Krauthammer szavait, hisz már 1990-ben úgy fogalmazott: „Nem kétséges, a multipolaritás el fog érkezni.” (KRAUTHAMMER 1990: 23.)

Pólusok a nemzetközi kapcsolatokban

Történelmi értelemben a vesztfáliai rendszer létrejötte óta a globális folyamatokat mindig kisszámú állam dominálta. Ezek a folyamatok kezdetben Európa, majd a függetlenségük elérésével és a világrendszerbe történő betagozódásukkal a további régiók és kontinensek, a 20. század második felére pedig az egész világ sorsát meghatározták. Ahogy a politikatudomány és a nemzetközi kapcsolatok igyekeztek érthetővé tenni a nemzetközi folyamatokat, úgy jött létre a pólusok elmélete, amely az alapján határozta meg a világot, hogy azt hány állam (és nem szövetség) dominálja katonai,

meg a hasonló érdeket (TÁRIK 2024), de mindez megtalálható Kína (VÖRÖS–HORVÁTH 2024) és a latin-amerikai államok (LEHOCZKI 2024) elképzelései között is, Tarrósy és Marsai pedig kiemelte, hogy az afrikai államoknak „a multipolárisrá váló globális térben jóval nagyobb lehetőségeik nyílnak a manőverezésre” (TARRÓSY–MARSAI 2024).

gazdasági és technológiai szempontból.³ Mindezek mentén definiálhatunk egypólusú (unipoláris), kétpólusú (bipoláris) és többpólusú (multipoláris) világrendet. Az elsőben egy, a másodikban kettő, a harmadikban kettőnél több nagyhatalom található a nemzetközi rendszerben, amelyek hatalmuknál, erejüknél fogva képesek érdekeiket kivetíteni, és azok mentén cselekedni.

A pólusok elmélete

A pólusok elmélete, a polaritás a realizmushoz, azon belül is elsősorban a neorealizmus-hoz és Kenneth N. Waltzhoz köthető, de a teória az általuk befolyásolt nemzetközi politikai gazdaságtanban is jelentős, itt elsősorban Robert Gilpint lesz érdemes kiemelni (BUZAN 2013: 156).

A teória a nagyhatalmak, az úgynevezett főszereplők számát és relatív erejét vizsgálja a nemzetközi politika dinamikájának és eredményeinek alakításában. A pólusok elméletén belül a nagyhatalmak azok a szereplők, amelyek a materiális javak többsége felett rendelkeznek. Ennek tükrében tehát az elméletek *csak* a nagyhatalmakkal foglalkoznak, keretet biztosítanak annak megértéséhez, hogy a hatalmi viszonyok hogyan befolyásolják az államok viselkedését, a szövetségeket, a konfliktusokat és a nemzetközi rendszer stabilitását, illetve azzal foglalkoznak, hogy milyen következményekkel járhat az egyik struktúráról a másikra történő váltás (BUZAN 2013: 156). Az elmélet problémáival és adott keretek között a kritikáival ugyan foglalkozni fogunk még, de érdemes kiemelni, hogy mindazok ellenére továbbra is széles körben, a tudományban és a közbeszédben alkalmazott és használt terminus, amely képes sokak számára közhírként megragadni a nagyhatalmi viszonyok lényegét.

Waltz a pólusok elméletének alapidokumentumában, a *Theory of International Politics*-ban azzal érvelt, hogy a két domináns hatalommal jellemezhető kétpólusú rendszerek általában stabilabbak, mivel a hatalmi egyensúly egyértelmű, és a bipolaritás enyhítheti a konfliktusokat. Ezzel szemben a három vagy több nagyhatalommal rendelkező többpólusú rendszerek instabilabbnak tekinthetők, mivel a hatalom szétoszóródik, és az egyensúlyozási dinamika összetettebbé válik (WALTZ 1979).

³ Fontos kiemelni, hogy az erő jellemzésére többnyire a materiális elemeket veszik alapul az elméletek (BUZAN 2013: 156), de beilleszthetők a *soft* elemek is ezen vizsgálati tárgyak közé. Acharya, akinek elméletére a későbbiekben még kitérünk, ugyanakkor pont emiatt idejétmúltnak nevezi a pólusok elméletét, és új keretek létrehozásának szükségességéről beszél (ACHARYA 2017).

A pólusok elmélete kapcsán már rendelkezünk történelmi tapasztalatokkal, mind a multi-, mind a bi- és az unipoláris rendszert illetően, és bár összességében a polaritáselméletek hozzájárulnak a hatalom dinamikájának megértéséhez a nemzetközi kapcsolatokban, továbbra is eltérő nézetek, viták és kritikák határozzák meg létezését (BUZAN 2013: 157–164).

A pólusok napjainkig

Nézzük meg, továbbra is támaszkodva az elméleti keretekre, melyik rendszert milyen globális folyamatok jellemzik – történelmi perspektívában!

Miután az elméleti keretekre támaszkodunk, a bipoláris felosztással kell kezdenünk, és Waltz alapelméletéhez kell visszatérnünk, amely szerint a kétpólusú rendszer, amelyet két domináns hatalom jelenléte jellemez, a legstabilabb konfiguráció. Úgy vélte, hogy a kétpólusúság egyértelmű hatalmi egyensúlyt biztosít, csökkentve az államok közötti nagy méretű konfliktusok valószínűségét. A poszt-másodikvilágháborús világrend valóban hosszú időre befagyasztotta a nemzetközi kapcsolatokat, és a két, világnézetével az államokat befolyásolni igyekvő nagyhatalom, az Egyesült Államok és a Szovjetunió szembenállásáról szólt, és igaz, hogy nagy méretű konfliktus nem alakult ki a felek között, a *proxyháborúk* sokasága ugyanakkor nem túl békés periódusként definiálta ezt az időszakot.

Továbbra is az elméleti háttérbe kapaszkodva nem véletlen, hogy a bipoláris világ jelenik meg az egyensúlyt biztosító struktúráként, hisz Waltz elmélete ekkor forrott ki, és a pólusokban való gondolkodást, ahogy Buzan fogalmaz, retrospektív módon ekkor vetítették vissza a történelmi rendszerekre (BUZAN 2013: 157).

Ezen a ponton érdemes ismét visszakanyarodni Krauthammerhez is, nevezetesen, hogy az államok pozíciói és az általuk definiált világrendi folyamatok az érzékelt világstruktúrára adott válaszként jönnek létre: a bipoláris világrend, az elmélet elnyerte Washington és Moszkva tetszését is, hisz az a középpontba helyezte a szuperhatalmakat, és ahogy Freedman is kiemelte, ennek köszönhetően létrehozhatták saját exkluzív klubjaikat, fenntartva a lehetőséget mások kizárására e klubokból (FREEDMAN 1999: 23–25).

Folytatva a sort az unipoláris világrenddel Waltz úgy vélte, az egypólusú rendszerek, ahol egy állam uralja a nemzetközi rendszert, eleve instabilak – avagy fogalmazzunk inkább úgy, eleve lehetetlenek, tekintve, hogy ebben az esetben nincs egyensúlyban az erő. Waltz sohasem foglalkozott komolyan az unipoláris világrend lehetőségével,

egy világkormány lehetséges létrejöttével igen, de egy szuperhatalom dominanciájával nem (WALTZ 1979), ebben az értelemben ugyanis az ellensúlyozó hatalmak hiánya potenciális hatalmi egyensúlytalansághoz vezethet, és arra ösztönözhet más államokat, hogy egyensúlyt teremtsenek a domináns hatalommal. A poszthidegháborús világrend kezdetben biztosabban volt megfogalmazható *nem bipoláris világgént*, mint unipolárisként, tekintve, hogy a neorealisták nem dolgoztak ki ehhez koherens világképet (BUZAN 2013: 160). A tény, hogy az Egyesült Államok volt az egyetlen szuperhatalom, felvetette a többi szereplő pozíciójának kérdését: ha Kína vagy Japán, esetleg Oroszország⁴ nem szuperhatalom, akkor egy szinten említhetők egyéb afrikai, latin-amerikai vagy ázsiai fejlődő államokkal? Ha nem, akkor multipoláris-e a struktúra, miközben ezek az államok világos módon nem rendelkeztek az Egyesült Államokhoz mérhető kapacitásokkal? Ha ehhez hozzáteszük, hogy Kennedy elemzése alapján Washington globális súlya is folyamatosan csökkenőben van (KENNEDY 1988), merre tart a pólusok elmélete?

Az 1990-es évek végére az *unipoláris pillanat*, amely elnevezés pont az elméleti háttér hiányosságai miatt vált népszerűvé, egyértelműnek látszott: az ázsiai gazdasági válság, az amerikai katonai beavatkozások világossá tették Washington hegemon szerepét. A 9/11-et, az Egyesült Államokat ért terrortámadást a korábbiakban úgy értelmeztük, mint az unipoláris pillanat végét jelentő folyamat első állomását, Buzan ugyanakkor hozzáteszi, ez is az unipoláris struktúra létezését bizonyította (BUZAN 2013: 161). Waltz elmélete ekkortól került ismét előtérbe, hisz mindezek alapján (WALTZ 1979) valójában az unipoláris világ csakis rövid és átmeneti lehet, mielőtt a hatalmi egyensúly visszatér a bi- avagy multipoláris struktúrába. Mielőtt továbbmennénk a multipoláris rendszerek irányába, az unipolaritásról a nemzetközi politikai gazdaságtan elméletei másképp vélekednek. Többek szerint az egypólusúság békésebb világrendhez vezethet, mivel a domináns hatalom stabilizáló erőként működik. Idesorolható a már említett Robert Gilpin, a hegemon stabilitáselmélet kidolgozója, aki a hegemonok szerepére összpontosítva a nemzetközi rendszer stabilitását vizsgálta. A realista hegemon stabilitáselmélet szerint „a stabilitás nem a nagyhatalmak közötti egyensúlyból, hanem az egypólusúságból következik, amelyben az egyik állam egyértelműen erősebb és képes fellépni a rendszer bizonyos fokú rendjének biztosítása érdekében” (D’ANIERI 2010: 69). A teória elsődlegesen a gazdaságon keresztül fogta meg a nemzetközi viszonyokat, és a Marton által már érintett stabilitást fogalmazta meg. Gilpin azzal érvelt, hogy egy hegemon hatalom, vagyis egyetlen

⁴ Itt az Európai Közösség, később az Európai Unió is megemlíthető lenne, miután azonban nem állam, nem fér bele az elméleti megközelítésekbe.

domináns állam képes stabilitást biztosítani a nemzetközi rendszerben azáltal, hogy olyan szabályokat, normákat és intézményeket érvényesít, amelyek elősegítik az államok közötti rendet és együttműködést. Az elmélet szerint a hegemon gazdasági és katonai hatalma lehetővé teszi számára, hogy alakítsa a többi állam viselkedését, és fenntartsa a stabil globális rendet (GILPIN 1987). Hangsúlyozta, hogy egy hegemon hatalma nem korlátozódik pusztán a katonai képességekre, hanem magában foglalja a gazdasági erőt és azt a képességet is, hogy közjavakat nyújtson más államoknak. Gilpin kiemelte a gazdasági interdependencia fontosságát, azt sugallva, hogy a hegemon kulcsfontosságú erőforrások és piacok feletti ellenőrzése lehetővé teheti számára, hogy más államok viselkedését alakítsa (GILPIN 1987). Gilpin és a hegemon stabilitáselmélet tehát ellenkezőleg gondolkodik az unipoláris világrendről, mint a neorealisták, bár végkifejletében találhatunk hasonlóságokat: szerintük is erodálódhat idővel a hegemon hatalma és befolyása, ami instabil időszakhoz és potenciális hatalmi harcokhoz vezethet a felemelkedő és hanyatló hatalmak között, és ez már nem áll messze a neorealisták által mindössze átmenetinek tartott unipoláris világrendfelfogástól.

A stabilitáselmélet képviselői ugyanakkor nincsenek egyedül, Huntington szerint „egypólusú rendszerben a hegemon – mivel nincs olyan nagyhatalom, amely kihívást jelentene számára – általában képes fenntartani dominanciáját” (HUNTINGTON 1999: 36).

A harmadik struktúra az úgynevezett multipoláris világrend, amely napjainkra eljutott arra a pontra, hogy sokak szerint az elkövetkező évtizedeket meghatározó legvalószínűbb struktúrát fogja jelenteni, olyan regionális nagyhatalmakkal, amelyek saját érdekszférájukban képesek befolyásolni a gazdasági, katonai, politikai és kulturális folyamatokat. A multipoláris világrend ugyanakkor nem újdonság, a vesztfáliai nemzetközi rendszert ilyen többpólusú rendszerek határozták meg egészen a második világháborúig – nem véletlen, hogy Waltz azt állította, hogy a három vagy több nagyhatalommal rendelkező többpólusú rendszerek általában kevésbé stabilak, mint a kétpólusú rendszerek. Többpólusú rendszerben a hatalom szétszórtabb és a hatalmi egyensúly gyakran bizonytalanabb, ami nagyobb stratégiai bizonytalansághoz és konfliktuspotenciálhoz vezet (WALTZ 1979).

Az 1648-as vesztfáliai békeszerződéstől⁵ a második világháborúig tartó időszak nemzetközi hatalmi szerkezetében és dinamikájában számos változás következett be, és a világ (Európa) a multipolaritás különböző fázisain ment keresztül, de minden esetben több jelentős szereplő (nagyhatalom) között oszlott meg a hatalom.

⁵ A szerződés fordulópontot jelentett a nemzetközi kapcsolatokban az állami szuverenitás és a hatalmi egyensúly elvének megteremtésével. Hozzájárult a modern nemzetállami rendszer kialakulásához, amelyben minden állam bizonyos fokú autonómiával rendelkezett, és saját érdekeit igyekezett megvédeni.

A multipoláris világrend tehát legalább három, nagyjából egyenlő mértékű hatalommal rendelkező államot feltételez, de a klasszikus, vesztfáliai szerződést követő időszakra jellemző hatalmi egyensúlyban öt államról, Nagy-Britanniáról, Oroszországról, Poroszországról (Németországról), Franciaországról és a Habsburg Birodalomról (Monarchia) beszélhetünk. Ezek a hatalmak versengtek a befolyásért, diplomáciai manővereket folytattak, szövetségeket kötöttek és háborúk sorát vívták érdekeik biztosításáért. Az állandó rivalizálást hozó rendszert Napóleon Franciaországa fenyegette, majd veresége terelte vissza egy békésebb időszakba – valódi hatalmi egyensúlyt kreálva. Bonaparte Napóleon Franciaország vezetőjeként a francia hatalom megszilárdítására és kiterjesztésére törekedett, ami megkérdőjelezte az Európában fennálló egyensúlyt, katonai hadjáratok és diplomáciai manőverek sorozatával igyekezett megerősíteni a francia dominanciát és átformálni a kontinens politikai arculatát, megzavarva a nagy európai hatalmak között kialakult rendet. Mivel Franciaország domináns hatalomként jelent meg, kihívást intézve a hagyományos nagyhatalmakhoz, azok végül koalícióra lépve térdre kényszerítették Franciaországot, és a waterlooi csatában a porosz és brit erők végleg legyőzték Napóleont. Az időszak végül jelentős politikai és társadalmi átalakulásokhoz vezetett Európában, de ami témánk szempontjából kiemelten fontos: megalapozta a kontinens jövőbeli fejlődését és hatalmi dinamikáját. A Waltz által említett bizonytalanság tehát a szereplők magas számából fakad, az 1815-ös bécsi kongresszuson kötött béke ugyanakkor olyan időszakot generált, amelyben kisebb háborúk mellett a nagyhatalmak semlegesek maradtak, és ahogy Mingst fogalmazott, ezt a stabilitást vélhetően erősítette a kinyíló világ melletti összetartozás, egymáshoz tartozás érzése (MINGST 2011: 40–41). Az öt nagyhatalom „lényegében a hasonlóan gondolkodó vezetők egyfajta klubjává vált, akik az első világháborúig több mint harminc alkalommal találkoztak, és e találkozók révén az új európai államok függetlenségét és Afrika gyarmatosító hatalmak közötti felosztását is legitimálták” (MINGST 2011: 40).

A stabilitás az erőegyensúllyal és azzal a félelemmel volt magyarázható, amely valamelyik hatalom hegemonná válásához kapcsolódott, felelevenítve a multipoláris rend napóleoni időszakát és az instabilitást. Azaz a hatalmak több előnyt láttak a *status quo* megőrzésében, mint egyfajta hegemon szerep kialakításában, amely ismételten Krauthammer szavait kell hogy eszünkbe juttassa.

Mingst kiemelte, hogy az ilyen hatalmi egyensúlyi rendszerben a hatalmak által elfogadott normákra van szükség, amelyeket a kor multipoláris felépítésén keresztül az alábbiakban mutatott be:

- „Bármely, saját dominanciájának biztosítására törekvő szereplőnek vagy koalíciónak korlátozás alá kell kerülnie.
- Az államok területszerzéssel, népességnövekedéssel vagy gazdasági fejlesztéssel növelik erejüket.
- A tárgyalás jobb, mint a háború.
- Harcolni jobb, mint a képességek növelésének kudarca, mert egy gyenge államot senki nem véd meg.
- A többi államra potenciális szövetségesként kell tekinteni.
- Az államok a hatalom fogalmai szerint meghatározott nemzeti érdekek érvényesítésére törekszenek.” (MINGST 2011: 98.)

A 19. század végére ez az egyensúly ugyanakkor töredezni kezdett. Nem mehetünk el szó nélkül a jelentős változások mellett, amelyek a század során történtek, és elkezdtek megkérdőjelezni a fennálló rendet: az ipari forradalom, a technológiai fejlődés és az új gazdasági hatalmak, például az Egyesült Államok és Japán megjelenése elkezdte átformálni a globális hatalmi egyensúlyt. A 19. század vége és a 20. század eleje a nacionalista mozgalmak felemelkedésének és a régi birodalmak hanyatlásának is tanúja volt. Ebben az időszakban következett be az Oszmán Birodalom hanyatlása, Olaszország és Németország egyesülése, valamint új államok megjelenése Kelet-Európában (lásd Magyarország), amelyek mind hozzájárultak a hatalmi egyensúly eltolódásához.

A rendszer megbomlása ugyanakkor inkább a szövetségi viszonyok megváltozásához kapcsolódott, azaz az államok nem mindegyike tekintett már potenciális szövetségesként a másikra: Mingst olvasatában a viszonyok megszilárdultak (hármás és kettős szövetség), sőt egymás gyengítése érdekében az országok Európán kívüli szereplőkkel is együttműködésre törekedtek, lásd a brit–japán tengeri szövetséget Oroszországgal szemben (MINGST 2011: 45). A nagyhatalmak közötti feszültségek, a gyarmatokért és befolyási övezetekért folytatott rivalizálás és a bonyolult szövetségek végül az első világháború 1914-es kitörésében csúcsosodtak ki. A háború fordulópontot jelentett a globális hatalmi dinamikában, ami a régi birodalmak hanyatlásához és új erőközpontok megjelenéséhez, valamint további megerősödéséhez vezetett a következő években.

Itt kell már kitérni Németország szerepére, amely már a 19. század végén elégedetlen volt helyzetével és szerepével, területi expanzióban gondolkozott, lényegében a *status quo* megbontásában lett érdekelt, amely törekvés végül elvezetett az első, majd annak nem túl sikeres lezárásán és megoldatlan problémáin keresztül a második világégéshez. A multipoláris világrend ismét instabil, egymással versengő hatalmak színterévé vált, amelyhez immáron Európán kívüli, globális szereplők is kapcsolódtak.

Mielőtt az elméletek problémáira térnénk ki, a világrend struktúrái kapcsán ki kell emelni, hogy a stabilitás nem pólusfüggő, világosan látszik, hogy létezhet uni-, bi- és multipoláris körülmények között is. Ami ebből következik, az viszont fontos lesz a 21. századra nézve is:

- A pólusok elmélete nem képes definiálni, előre jelezni a nemzetközi kapcsolatokat, hovatovább meghatározni az államok viselkedését – többnyire a nagyhatalmak viselkedését és relációit tudja bemutatni.
- Világos, hogy az elmélet figyelmen kívül hagy regionális sajátosságokat, belső (vallási, nyelvi, etnikai, kulturális, politikai) érdekeket, amelyek meghatározhatják viselkedésüket.
- Az elmélet államközpontú, miközben a regionális együttműködések és a multinacionális vállalatok egyre nagyobb világpolitikai (és nem utolsósorban gazdasági) jelentőséggel bírnak.

Ismételten visszatérve Krauthammerhez, a jövő vizsgálatához és esetleges előrejelzéséhez azt is meg kell érteni, hogy maguk a főszereplők, a nagyhatalmak milyen struktúrákban gondolkodnak, milyen világot képzelnek el, és hol látják önmagukat ebben a világban.

A pólusok elméletének problémái

Tovább boncolva a problémákat Buzan az elméletnek több gyengeségét is kiemelte. Egyrészt, hogy a hidegháború második felére egyre több szakértő számára vált világossá, hogy a Szovjetunió nem tökéletes (BUZAN 2013: 159), avagy ahogy Dibb fogalmazott, *nem teljes szuperhatalom* (DIBB 1988). Paul Kennedy *Nagyhatalmak tündöklése és bukása* című munkájában is kiemelte, hogy a Szovjetunió katonai ereje és szuperhatalmi státusza ellenére jelentős gazdasági gyengeségeket és hiányosságokat tapasztalhatunk, amelyek végül hozzá is járultak hanyatlásához. Kennedy azt állította, hogy a Szovjetunió gazdaságilag túlvállalta magát azáltal, hogy nagymértékben beruházott a katonai képességekbe, és fenntartotta hatalmas birodalmát. Ez fenntarthatatlan terhet rótt a szovjet gazdaságra, ami gazdasági stagnáláshoz és belső gyengeségekhez vezetett (KENNEDY 1988). Miért volt ez probléma? Mert Waltz elmélete világossá tette, hogy a nagyhatalom (*great power*) önálló kategória, azzal szemben áll minden más állam. Ez viszont nehezítette a megkülönböztetést, abban a tekintetben, hogy mely államokat miképpen nevezhetünk, és hogy mikor válhatnak pólussá. Ez a feloldatlan

elem empirikus nehézségeket okozott (és mint látni fogjuk, okoz továbbra is), nem véletlen, hogy a nagyhatalommal szinte szinonimaszerűen használták a szuperhatalom (*super power*) kifejezést, de megjelent a hiperhatalom (*hyper power*) megnevezés is (BUZAN 2013: 162–163), a probléma mégis abból fakadt, hogy egy szuperhatalom mellett megjelentek úgynevezett nagyhatalmak is – melyikük számít pólusnak? Ennek a problémának a feloldására az unipoláris világ utóbbi években tapasztalható átalakulása kapcsán megjelent a regionális hatalom vagy regionális nagyhatalom kifejezés, utalva ezzel adott állam limitáltabb befolyásolási lehetőségeire, de a kérdés továbbra is fennáll – és fennáll valójában már az első világháború óta.

További, nem elhanyagolható probléma, hogy a pólusok mentén történő meghatározás leegyszerűsíti a nemzetközi, sok esetben többretegű folyamatokat – ezáltal figyelmen kívül hagyva országokat, országcsoportokat és régiókat. A bipoláris világrend is két nagyhatalom, az Egyesült Államok és a Szovjetunió szembenállásáról híres, a történelemtények ezt a furcsa háborús időszakot dolgozzák fel, kevés figyelmet szentelve a két világon kívüli szereplőknek, az úgynevezett „harmadik világnak”, amely ugyan idejekorán igyekezett definiálni önmagát az 1955-ös bandungi és az 1961-es belgrádi konferenciával és az el nem kötelezettek mozgalmának (Non-Aligned Movement, NAM) létrehozásával, a részes déli, harmadik világbeli államok (TARRÓSY 2006) különösebb figyelmet csak a bipoláris világrend felbomlását követően kaptak, amelyet ismételten nem a sokszínűséggel, hanem az Egyesült Államok dominanciájával írtak le.

A pólusok elmélete tehát leegyszerűsít, és ez bizonyosan így lesz a következő világrendi felállásban is, vannak ugyanakkor olyanok, akik szerint az egész polaritás idejétmúlt nézet. A polaritáselméletek kritikusai kiemelik a kizárólag a hatalom elosztására való összpontosítás korlátait. Azt állítják, hogy más tényezők, például az ideológia, a kultúra és a nem állami szereplők fontos szerepet játszanak a nemzetközi kapcsolatok alakításában. Továbbá a technológiai fejlődés, a gazdasági interdependencia és a regionális dinamika hatása is befolyásolhatja az államok viselkedését, és megkérdőjelezheti a polaritás hagyományos elképzeléseit. Acharya szerint a pólus-elmélet már nem megfelelő módszer a világ leírására, mert nem veszi kellő mértékben figyelembe a puha erő jelentőségét, szerepét, továbbá, még kiemeltebben, nem veszi figyelembe, hogy a világ megváltozott, és az államok mellett egyéb szereplők is megjelentek. Acharya elmélete alapján decentralizált, nem csupán államok által dominált világról, a *multiplex* világról beszélhetünk (ACHARYA 2017). Mindezt tovább képes árnyalni Grevi (GREVI 2009) gondolatmenete, amely a fennálló világrendet az *interpoláris* terminussal írja le pontosabban. Ez utóbbi a fő globális és regionális aktorok együttműködését jelenti szerinte az egyre intenzívebbé váló interdependencia közben

tartása, valamint az olyan működőképes és hatékony multilaterális rend kialakítása érdekében, amelyet a Dél–Dél-kötélékekhez hasonló, egyre nagyobb figyelmet érdemlő kapcsolati hálók alkotnak (TARRÓSY 2017: 37).

Idejétmúlt nézet?

Acharya kritikai szempontokat kínálva hozzájárult a polaritás tanulmányozásához: megkérdőjelezi a polaritás hagyományos értelmezését, és árnyaltabb elemzést kínál, amely a nem nyugati perspektívákat és az identitás szerepét is magában foglalja a nemzetközi kapcsolatokban. Egyik legfőbb tézise a polaritás Nyugat-centrikus, az Egyesült Államokból származó elméleteinek kritikája, amelyek gyakran elhanyagolják a nem nyugati államok tapasztalatait és perspektíváit, figyelmen kívül hagyják a nem nyugati államok nemzetközi szerepvállalását és rendszerhez való hozzájárulását. Mindezekben keresztül a befogadóbb és globálisabb perspektíva fontosságára hívja fel a figyelmet (ACHARYA 2017).

Az úgynevezett *multiplex* világ elmélete alternatív keretet kínál a globális politika megértéséhez. Azt állítja, hogy a nemzetközi rendszert a hatalmi viszonyok többrétegűsége jellemzi, ahol a különböző kérdések, szereplők és régiók különböző mértékű befolyással és hatalommal rendelkeznek. Ahelyett, hogy a nagyhatalmak közötti hatalommegosztásra összpontosítana, Acharya kiemeli a regionális dinamikák, a transznacionális hálózatok jelentőségét a globális politika alakításában (ACHARYA 2017).

Acharya elmélete a hagyományos póluselméletek értékes kritikáját nyújtja, és hozzájárul a globális politika átfogóbb megértéséhez azáltal, hogy kiemeli a befogadóbb és sokszínűbb perspektíva szükségességét, valamint a nem nyugati nézőpontok, az identitásdinamika és a nem állami szereplők elemzésbe való bevonását. Ezt erősíti meg Richard N. Haass is, aki szerint a 21. századi nemzetközi kapcsolatok legfőbb jellemzője a polaritás nélküli rendszer: a világot immár nem egy vagy két vagy akár számos nagyhatalom dominálja, hanem többtucatnyi aktor birtokol és gyakorol hatalmat, különböző formában (HAASS 2008).

Acharya kitér vizsgálódásunk fő pontjaira is, amely szerint a jövő várhatóan az egymásrautaltságról fog szólni, és senkinek nem lesz hegemon szerepe: ebben a tekintetben tehát a világháborúk előtti multipolaritáshoz térhetünk vissza, de Acharya elmélete itt tér el a neorealista elmélettől. Szerinte öt olyan fontos különbség van, amely miatt nem beszélhetünk ugyanannak a multipolaritásnak a visszatéréséről, és inkább a *multiplex* világról kell beszélnünk:

- A háború előtti multipolaritás a birodalmak és gyarmatok világa volt, ahol az európai hatalmak domináltak. Ma a világpolitikának több szereplője van, köztük intézmények, vállalatok, nem kormányzati szervezetek és társadalmi mozgalmak.
- A gazdasági interdependencia ma már a kereskedelemre, a pénzügyekre és a globális termelési hálózatokra is kiterjed, míg a háború előtti multipolaritás elsősorban kereskedelmi alapú volt.
- A mai gazdasági interdependencia globálisabb, míg a múltban főként Európán belüli volt.
- Ma több nemzetközi és regionális intézmény létezik, mint az első világháború előtti időszakban, amikor az intézmények száma korlátozott volt.
- A rendet és a stabilitást fenyegető kihívások összetettebbé váltak. Az államközi konfliktusok csökkentek, míg az államon belüli konfliktusok és a transznacionális kihívások nőttek. A nem hagyományos fenyegetések, mint a terrorizmus, az éghajlatváltozás és a világjárványok ma, a 21. században már jelentős aggodalomra adnak okot (ACHARYA 2017).

A póluselméletekre érkező kritikák és hiányosságok figyelembevétele mellett Acharya és Grevi pontjait is megfontolva a továbbiakban is a póluselméletek által meghatározott világokban fogunk vizsgálni, de a multipolaritás lehetőségei (és egyébként a várható struktúrák) kapcsán nem fogjuk figyelmen kívül hagyni: a világ és a nemzetközi kapcsolatok alapvető változáson mentek keresztül, a globalizáció mellett az államok melletti egyéb szereplőkre is ki fogunk térni.

Milyen irányba tart a világ?

Mindezen elméleti és történeti háttérrel együtt vajon meghatározható-e a globális struktúra alakulásának várható iránya? A kérdés megválaszolásához érdemes visszatérni a jelenleg fennálló unipoláris világrendhez, ahhoz a „pillanathoz”, amely az 1990-es évek eleje óta tart, és amelyet az Egyesült Államok nagy-, szuper- vagy hiperhatalmisága jellemez. Ahogyan azt már kiemeltük, Krauthammer szerint elkerülhetetlenül vissza fogunk jutni a multipolaritáshoz, a jelenlegi pillanat mindössze átmeneti időszak ebben a folyamatban. Miért? Mert szerinte látszat- vagy pseudomultilateralizmusról kell beszélni: az unipoláris világrend nem természetes következménye volt a bipoláris világrendnek, mindössze annyi történt, hogy Washington vált az egyetlen olyan szereplővé, amely „rendelkezett azokkal a katonai, diplomáciai, politikai és gazdasági képességekkel,

amelyek lehetővé tették, hogy meghatározó szereplő legyen a világ bármely térségében, bármely olyan konfliktusban, amelyet magának kiválaszt” (KRAUTHAMMER 1990: 24). Hiába emlegették már akkor Kínát félpólusként, Japánt vagy Németországot pólusként, egyik szereplő sem rendelkezett még csak ehhez hasonló képességekkel sem.

Az elmúlt két évtized ugyanakkor megváltoztatta ezt a felállást, regionális nagyhatalmak emelkedtek fel (például Kína), tradicionális nagyhatalmak erősödtek meg (például Oroszország), és az Egyesült Államok elkezdett eltávolodni a hatalom középpontjától. „A 21. század második évtizedére világossá vált, hogy a hegemon szereplő, az Egyesült Államok nem akar minden olyan struktúrát fenntartani, melyek egyrészt meghatározták az unipoláris világrendet, másrészt pedig ingyen biztosítottak szolgáltatásokat és garantáltak biztonságos kereskedelmet a feltörekvő államok számára” (VÖRÖS 2022). A Tálás által poszthegegoniálisnak nevezett világrend (TÁLÁS 2021) egyre inkább *többszereplőssé* válik, és ebben az átalakulásban több egyéb szereplő növekvő gazdasági, politikai, kulturális és katonai ereje kiemelt figyelmet kap, hisz ezáltal képesek lehetnek versenyre kelni Washington érdekeivel saját régiójukban. Így néz ki a világ dióhéjban, a lehetséges irányok tekintetében ugyanakkor az alábbi szcenáriókról kell beszélünk:

- Továbbra is fennmarad az unipoláris világrend, de egyre jelentősebb lesz a *status quo* megdöntését szorgalmazó nagyhatalmak globális aktivitása.
- Multipoláris világrend jön létre, ahol az Egyesült Államok csupán egyike lesz azon nagyhatalmaknak, amelyek behálózják a világot, és meghatározzák a globális folyamatokat. Olyan világ jön, ahol potenciálisan akár 8–10 regionális nagyhatalomról és az általuk kialakított egyensúlyról beszélhetünk. Ez a multipolaritás ugyanakkor (1) már (figyelembe véve Acharya elméletét) modern, posztállami; (2) globális, azaz poszteurópai; és (3) (nem feledve Grevit) interdependens. A multipoláris világrend kapcsán ugyanakkor nem szabad elfeledkezni a már az 1980-as évek óta egyre egyértelműbb valóságról: a regionális nagyhatalmak felemelkedése ugyan zajlik, de nem tudnak (egyelőre) az Egyesült Államokhoz mérhető globális képességekre szert tenni. Tehát utolsó kiegészítésként ki kell emelni, hogy az ilyen multipoláris világrend vélhetően (4) aszimmetrikus is, ahol állami szereplőként a rendszerben egy szuperhatalom mellett több kisebb nagyhatalom képes befolyásolni a globális folyamatokat.⁶
- Visszatérünk a bipoláris világhoz, ahol az Egyesült Államok továbbra is jelentős aktor, potenciálisan Kína ellenpólusként.

⁶ Mindehhez a Huntington által 1999-ben bevezetett „uni-multipoláris” hibrid rendszer fogalmát érdemes még kötni, amelyben egy szuperhatalom és több nagyhatalom van, amelyek a világ egyes térségeiben kiemelkedő szerepet töltenek be anélkül, hogy érdekeiket és képességeiket olyan komplex módon globálisan tudnák kiterjeszteni, mint az Egyesült Államok (HUNTINGTON 1999: 36).

Azt a kérdést kell ezen a ponton feltennünk, hogy vajon végbemegy-e a világrendi változás, és mi várható ebben az átalakuló világban. A tanulmány terjedelmi korlátai miatt azzal a fontos aspektussal nem foglalkozunk, hogy az átalakulás, ha végbemegy, békés vagy konfliktusos, háborús átmenet lesz-e (CSICSMANN 2024), itt mindössze a várható scénáriókra fókuszálunk.

Mielőtt elemeznénk a felsorolt irányokat és egyáltalán a lehetőséget, érdemes a világ jelenlegi helyzetét kicsit jobban kibontani, épp annyira, hogy megértsük a főbb aktorok érdekeit és ezen keresztül a lehetséges scénáriók valószínűségét. Napjaink világa globalizált, interdependens világ, a kapitalizmus térségeket és országokat kizsákmányoló, de ezáltal a kölcsönös függést erősítő struktúrája. Az Egyesült Államok globális tevékenysége a bipoláris világ vége óta lehetővé tette a kereskedelmi útvonalak biztonságát, és a fenntartott nemzetközi hálózatok (globális perspektívából) stabilitást, békét hoztak magukkal. Mindezek lehetővé tették olyan feltörekvő államok felemelkedését, amelyek kihasználva a világrend nyújtotta előnyöket előbb gazdasági, majd egyre inkább politikai-diplomáciai, kulturális és szép lassan katonai erőre tettek szert. Itt elsősorban Kínáról beszélhetünk, de nem szabad elmenni többek között India, Törökország, Indonézia, Brazília, a Dél-afrikai Köztársaság vagy akár Szaúd-Arábia mellett sem. Ezen államok érdeke hosszú ideig a *status quo* fennmaradása volt, majd idővel megjelentek a globális folyamatok nagyobb fokú irányítására vonatkozó elképzelések: a pekingi cél is az lett, hogy az ország „szabálykövető nemzetközi szereplőből szabályalkotó hatalomként jelenjen meg a nemzetközi porondon” (ESZTERHAI 2016: 116).

A világ tehát változóban van, az Egyesült Államok távolodik a politikai (és gazdasági) centrumtól, hol önkényesen (palagáz- és palaolaj-kitermelés, saját kőolajmezők megnyitása), hol kényszerből, a *status quót* megtörni igyekvő szereplők érdeke mentén. Az elmúlt évek konfliktusai és kihívásai (a COVID–19-pandémia, az Ever Given hajó balesete a Szezei-csatornán, az orosz–ukrán háború) ugyanakkor rávilágítottak egy eddig kevésbé taglalt, de ismert tényre: napjaink globalizált, interdependens világa törekeny világ, patikamérlegen kimért egyensúly, ahol az ellátási láncok zavara globális viharokat kavarhat, helyreállításuk pedig akár hosszú éveket is igénybe vehet. Hogy mit hozhat a jövő, kevesebb globalizációt és akár a saját kapacitások és termelés kiépítését vagy mindennek a folytatását, egyelőre még nyitott kérdés, a kapitalista pénzügyi berendezkedés ugyanakkor a globális rendszer fenntartásában lesz érdekelt. Mindehhez elég visszamenni az Egyesült Államok 2016–2020 közötti adminisztrációjához, Donald J. Trump elnökségéhez. Az elnök által Kínával szemben kiépített pénzügyi vámok ugyanis azt célozták, hogy az amerikai kereskedelmi deficit megszűnjön Kínával

szemben, és a gyártókapacitások „hazatérjenek”. Kwon ugyanakkor jól összefoglalta, hogy ehhez képest Washington deficitje Pekinggel szemben folyamatosan nőtt 2016-tól (346 milliárd dollár) 2018-ig (418 milliárd dollár, ami történelmi csúcst), és csak 2019-ben csökkent a 2016-os 346 milliárd dollárhoz hasonló szintre (342 milliárd dollár), ráadásul a vámok hatása az amerikai gazdaságra pusztító volt, mivel a kereskedelmi háború közel 300 ezer munkahelybe és becslések szerint a reál-GDP 0,3%-ába került a gazdaságnak. Sok amerikai vállalkozásnak valós profitvesztést is okozott, mivel sokuk függött a Kínából importált alapanyagoktól, és a korábbinál magasabb alapanyagköltségek miatt sok amerikai vállalkozás emelte saját árait, hogy megőrizze a haszonkulcsot, ami végül ahhoz vezetett, hogy elvesztették piaci részesedésüket más országokból származó versenytársakkal szemben, akiknek nem kellett megfizetniük a kiegészítő vámokat. A vámok jelentősen növelték az USA kereskedelmi deficitjét a világgal szemben, az amerikai gazdaság rovására, és végül Vietnám volt a legnagyobb haszonélvezője az amerikai–kínai vámháborúnak (KWON 2022) – egy olyan feltörekvő állam, amely az alacsonyabb hozzáadott értékű, munkaerő-intenzív gyártási folyamatokon és a kevés szabályozáson keresztül lehetővé tette a nagyvállalatok profitmaximalizálási szándékainak megvalósítását. Itt kell tehát visszatérni Acharya elméletére, az államok mellett a transznacionális vállalatok globális gazdasági érdekeire és – ebből fakadóan – befolyásolóképességére. Azt sem szabad ugyanakkor elfelejteni, ahogyan azt kiemeli Marton, hogy „a globalizáció jövőjét kérdőjelezi meg [...] az, ha a Nyugat egyszerre halad előre az Oroszországtól és Kínától történő tartós stratégiai elszakadás irányában, és ez végül biztosan átalakítja majd a világ rendjét, egyelőre nehezen megítélhető összhatással a világ gazdaság és a nemzetközi hatalmi egyensúly szempontjából” (MARTON 2024).

Mi várható tehát az átalakuló világban?

Az első szcenárió az unipoláris világ *tovább* élése, a pillanat tovább nyújtása, lényegében a jelenlegi struktúra kisebb változásokkal tarkított fennmaradása. Ahogyan Huntington fogalmazott, „az Egyesült Államok egyértelműen olyan egypólusú rendszert részesítene előnyben, amelyben ő [...] a hegemon” (HUNTINGTON 1999: 36). A lehetőség abban a tekintetben továbbra is adott, hogy nincs olyan nagyhatalom, amely képes lenne azt a globális jelenlétet fenntartani, amelyet Washington fenntart. Ez a jövő ugyanakkor továbbra is az átmenetről szólhat majd, arról az időszakról, amely az elmúlt két évtizedben szökött szárba: nem tarthat örökké, és a feltörekvő hatalmak, regionális nagyhatalmak, nagyhatalmak egyre inkább érdekeltnek lesznek ennek a struktúrának a megváltoztatásában. Ismételten visszautalva Krauthammerre, hogy az államok pozíciói és az általuk definiált világrendi folyamatok az érzékelt világstruktúrára adott válaszként jönnek létre, Washingtonon kívül nincs olyan

nagyhatalom, amely a jelenlegi világrend fenntartásában lenne érdekelt – még az európai államok sem: „Ha Európa sikerrel akar részt venni a világrend átalakításában, szembe kell néznie a stratégiai autonómia kérdésével. Élénk és érdemi vitát kell folytatnunk arról, akarjuk-e vállalni az önállóság kockázatát, felelősségét és költségeit. Európának vannak jól beazonosítható, saját érdekei, ezeket meg kell [védenie], és úgy kell [fellépnie] a világban, hogy az a saját [érdekeit] szolgálja.” (UGRÓSDY 2024)

A második scenárió a multipoláris világrend *visszatérése*. Visszatérése a nagyhatalmak száma alapján, de ez a világrend, figyelembe véve a globális politikai és gazdasági, valamint strukturális változásokat, immáron modern, nem csupán az államokra fókuszáló és az államok ereje által meghatározott, globális, azaz poszteurópai, nem csak európai hatalmak egyensúlyáról fog szólni, és a gazdasági folyamatoknak köszönhetően interdependens, továbbá aszimmetrikus, az Egyesült Államok jelentősebb súlyával. Az előző analógia mentén, ha azt mondjuk, hogy a globális szereplőknek nem érdekük az unipoláris világrend, akkor azt is elmondhatjuk, hogy érdekük a multipoláris. Itt viszont mindenképpen vissza kell utalnunk a neorealisták és Waltz elméleti hiányosságára: létezik-e legalább három, nagyjából egyenlő erejű nagyhatalom a világban, vagy továbbra is szuper- (avagy hiper-) és nagyhatalmakról, netán regionális nagyhatalmakról tudunk csak beszélni? Azaz van-e elég pólus az ilyen nemzetközi rendhez? A multipolaritás kapcsán vissza kell tekintenünk a múltbeli tapasztalatokra és a stabilitás kérdéskörére is. Az 1815-ös bécsi békét követő, egyébként stabilnak mondható hatalmi egyensúlyi rendszerben a hatalmak által elfogadott normákra volt szükség, és ahogyan azt Csicsmann kiemelte, egy ilyen rendszerben továbbra is viselkedési normákra lenne szükség, ezekre példaként pedig a Rodrik és Walt által felvázolt négy pontot hozta: „1. Az úgynevezett tiltott cselekedetek; 2. a külpolitikai magatartás kölcsönös megváltoztatása; 3. szabad külpolitikai cselekvés olyan területeken, amely nem sérti a másik szuverenitását. 4. globális problémákra adott multilaterális válasz.” (Rodrikot és Waltot idézi: CSICSMANN 2024) Az ilyen, közösen elfogadott normák lehetőséget teremthetnek az egyébként legtöbb (akár állami, akár regionális, akár gazdasági) aktor által kívánt stabilitás megteremtéséhez.⁷

És végül nem szabad elmenni a bipoláris világ újjáépítése mellett sem. Ha minden állam az unipoláris pillanat végét és a multipoláris világrend kialakítását várja, akkor miért kell a harmadik scenárióról beszélni? Mert a kétpólusú világ amerikai érdek – ráadásul ne felejtjük, az előző bipolaritásból is győztesen került ki Washington, így nem véletlen, hogy az amerikai külpolitika, ahogy Salát fogalmazott, „egy nagy blokk

⁷ Itt kell megemlíteni, hogy az Északi-sarkvidék kapcsán úgy tűnik, a felek jelenleg nem képesek ezen normák megalkotására, ami intő példa lehet a jövőre nézve. Lásd ZOLTAI 2024.

kialakításán dolgozik” (SIKLÓS 2023), hisz ahogy azt már korábban kiemeltük, „egy bipoláris világ, melyben a Nyugatot az amerikaiak vezetik, egy sokkal kedvezőbb szcenárió a számukra, mint egy multipoláris világ, melyben az USA csak az egyik szereplő lenne a sok közül” (Vöröst idézi: PAPP 2022). A nyugati blokk kialakításának szándéka politikai (Pelosi tajvani látogatása), katonai (az AUKUS létrehozása) és gazdasági (a legfejlettebb mikrocsipek exporttilalma) szinten is látványos, ebben a folyamatban egyes elemzők odáig merészkedtek, hogy a Kínával történő szembenállást az Oroszországgal kiépített partnerség segítené igazán,⁸ visszautalva az előző bipoláris világrendre, amikor Washington kijátszotta a Kína-kártyát (BUZAN 2013: 159) a Szovjetunióval szemben az 1970-es években, és felvette a diplomáciai kapcsolatokat Pekinggel. Az amerikai politika ugyanakkor egyelőre a Keletet kínai–orosz tengelyként ábrázolja, és az orosz–ukrán háborút is igyekszik felhasználni e narratíva bizonyítására.

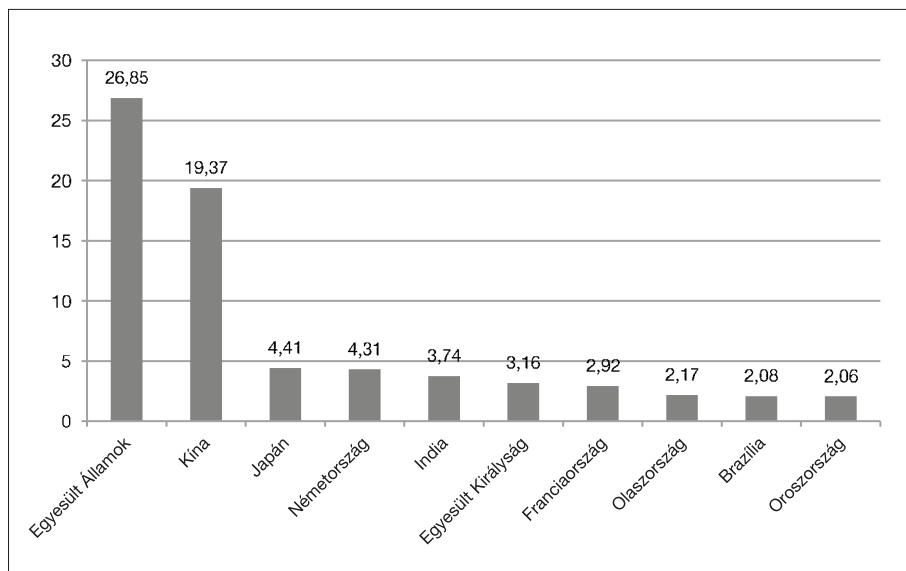
„Nagyhatalmi szakadék” – Lehetséges-e az unipoláris világrend átalakulása?

Vannak szakértők, akik szerint ugyan várhatók változások, de a jelenlegi egypólusú rendszer fennmarad (Ikenberryt idézi: CSICSMANN 2024), ezt a tábornok erősíti Brooks és Wohlforth is, akik szerint az igazi kérdés nem az unipoláris világ megszűnése, hanem csak annak természete, működése (BROOKS–WOHLFORTH 2023). Ők a rendszer fennmaradását a *nagyhatalmi szakadék* jelenségével aposztrofálták (1. és 2. ábra), amely a 20. században az erőviszonyok bemutatására használt, ma már meghaladott indikátorok mentén⁹ világosan látható.

A *nagyhatalmi szakadék* Brooks és Wohlforth értelmezésében azt jelenti, hogy az Egyesült Államok és Kína mellett nincs olyan szereplő, amely eséllyel zárkózna felakár csak Kína szintjére az elkövetkező évtizedekben, és Kína is távol áll az amerikai szinttől; értelmezésükben az unipoláris világrend megmarad, mindössze annyi változik, hogy a *totális unipolaritást a részleges unipolaritás* váltja fel (BROOKS–WOHLFORTH 2023).

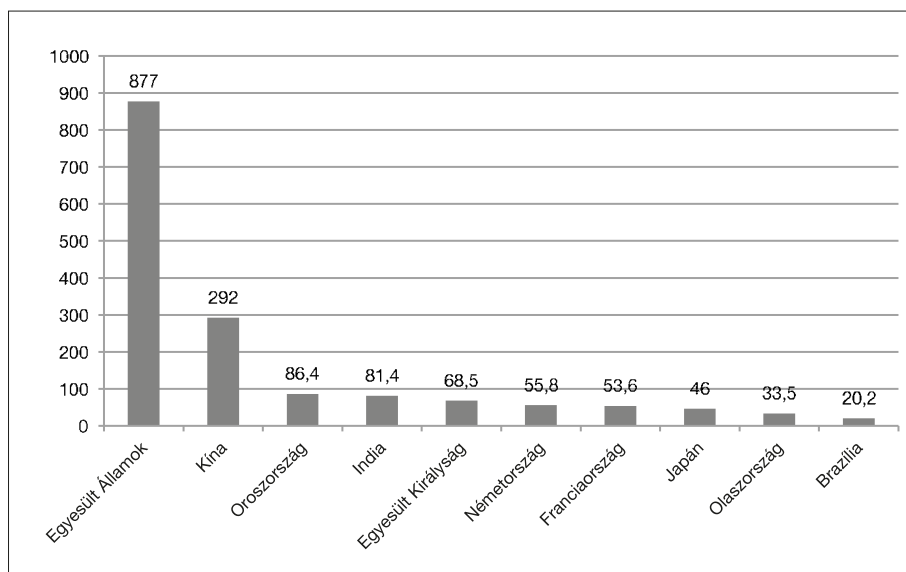
⁸ „Meg kell békélnünk (megfelelő mértékben) Kína folyamatos felemelkedésének elkerülhetetlenségével és egy új, a hidegháborúra emlékeztető globális sakktábla valószínű visszatérésével. A körültekintő államférfiú arra törekedne, hogy a Távol-Keleten egy Ábrahám-egyezményhez hasonló regionális kínai elrettentő szövetséget hozzon létre, amelynek fókusza India, Dél-Korea és Japán lenne. Talán a legprovokatívabb, hogy miután a jelenlegi ukrainai háború végre véget ér, üdvös lenne egy kísérlet az Oroszországgal való hosszú távú kapcsolatok elsimitására.” (HAMMER 2022)

⁹ Brooks és Wohlforth tisztában van azzal, hogy ma már több indikátor alapján ítéljük meg az államok hatalmát, befolyását.

1. ábra. Éves GDP, jelentős hatalmak (billió USD)

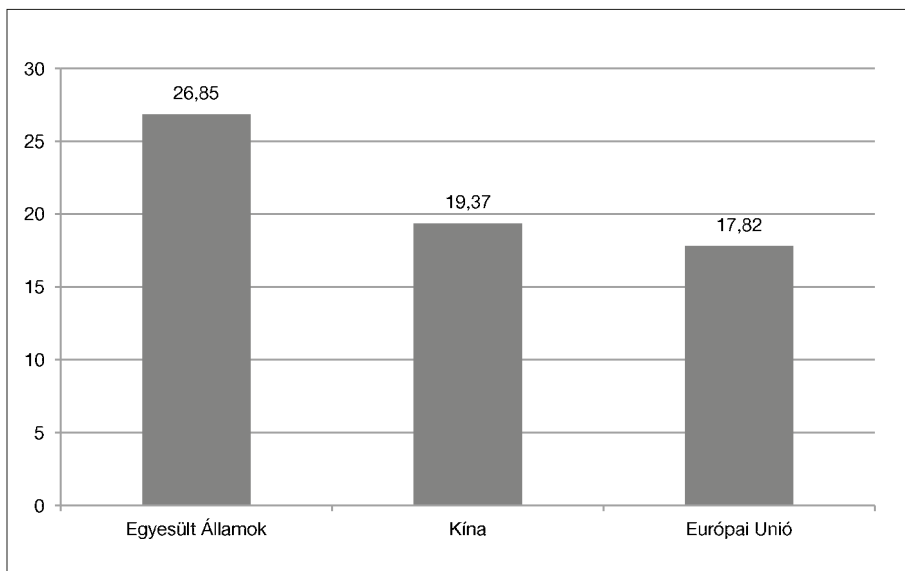
Forrás: IMF 2023

2. ábra. Katonai kiadások, 2022 (milliárd USD) –

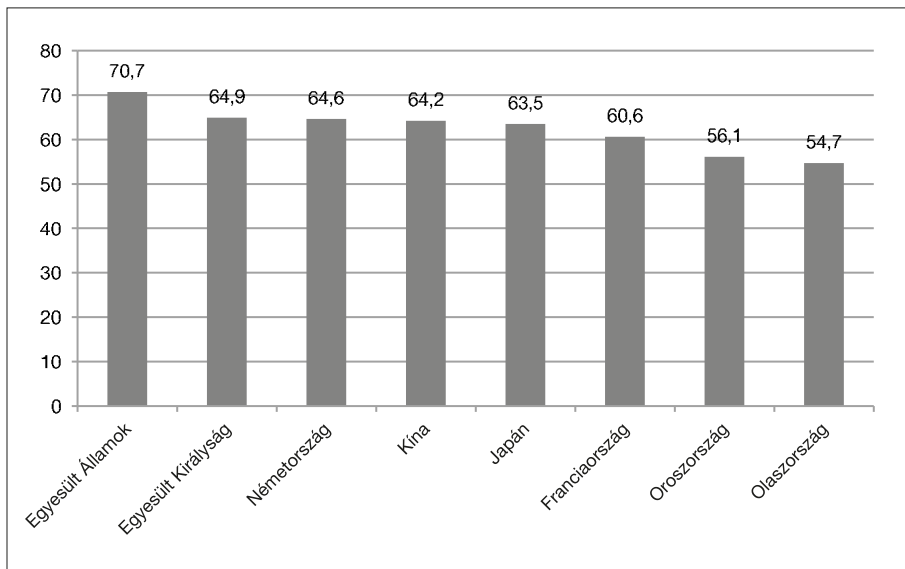
Kína és Oroszország esetében az adatok becsült adatok

Forrás: TIAN et al. 2023

3. ábra. Éves GDP, Egyesült Államok, Kína és az Európai Unió (billió USD)

Forrás: IMF 2023

4. ábra. Globális Puhaerő-index, 2022 (milliárd USD)

Forrás: Brand Finance 2022

Elég-e ugyanakkor csak gazdasági és katonai adatokra hivatkozva végeredményt hirdetni? Nem szabad elmenni azon tény mellett, hogy a világ, ahogy arra több, már említett szakértő is felhívta a figyelmet, megváltozott. Nem elég csupán ezen indikátorok alapján megítélni a globális viszonyokat, és nem szabad elmenni a regionális együttműködések, továbbá a multinacionális vállalatok mellett sem, amelyek a fentebb vizsgált államok mindegyikében vagy azok közül sokban rendelkeznek érdekeltségekkel. Sőt, a nagyhatalmi szakadék is mindjárt másképp néz ki, ha betesszük a 27 tagú Európai Unió adatait a táblázatba (3. ábra).

A kemény erőn túl nem szabad elmenni a puha erő jelentősége mellett sem, ebben a tekintetben pedig kiegyenlítettebb viszonyokkal találkozunk. Az úgynevezett Globális Puhaerő-index¹⁰ próbálkozás az államok puha erejének meghatározására, amely amerikai elsőbbséget, de szoros versenyt mutat (4. ábra).

De ennél is tovább kell mennünk, hisz kiemelkedően fontos a Dél–Dél kapcsolati háló, dokumentáltan nyomon követhetjük, hogy az afroázsiai Dél–Dél interakciók minden bizonnyal globális mértékben válnak meghatározóvá szerte a nemzetközi porondon. Miközben elfogadjuk, hogy „megnőtt az eurázsiai magtértség és szélesebb értelemben véve az Európát és Ázsiát magában foglaló eurázsiai szuperkontinens katonai, gazdasági, politikai és biztonságpolitikai súlya és jelentősége” (SZILÁGYI 2021: 4), rögzíthetjük a globális dél aktorainak sűrűsödő és súlyosbodó lábnyomait, jelenlétét, valamint hallhatjuk erősödő hangját (TARRÓSY 2022: 68).

A globális dél számos országa szorgalmazza a NAM újjáélesztését annak érdekében is, hogy képesek legyenek a globalizáció számukra „emberibb arculattal” való előmozdítására. Ez alapvetően azt jelenti a globális dél szereplőinek megfogalmazásában, hogy a globalizációval, a globális kölcsönhatásokkal és a konnektivitással kapcsolatos viselkedésmódok egy másik kontextusát kell feltárni. A „jobb világ” számos összetevője közül Rodrik és Walt (2022) a (nagyobb) bizalom kiépítéséről beszél az átláthatóság fokozása érdekében, valamint arról, hogy a háborúk elkerülése és a mindenki számára biztonságosabb környezet megteremtése érdekében nagyobb teret kell biztosítani a mediációnak és a diplomáciának. Írásukban megemlítik, hogy még mindig „jelentős mozgástér van az emberi cselekvés számára” (RODRIK–WALT 2022: 145), ami hozzájárulhat a „nagyhatalmi rivalizálás korlátozásához”, amely elengedhetetlen egy ilyen jobb világ megteremtéséhez. Ez a fajta emberibb arculatú cselekvőképesség

¹⁰ A Brand Finance által készített Global Soft Power Index teljes mértékben felmérésen alapuló éves kutatás a nemzeti márkák megítéléséről, amely világszerte több mint 100 ezer válaszadó véleményét rögzíti 120 nemzeti márkáról.

kézzelfogható az afroázsiai elköteleződések és kapcsolatok gyakorlatában, és a jövő világrendjében minden bizonnyal viszonyítási pontot képvisel.

Akár tagadjuk az unipolaritás végét, akár elemezzük a multi- vagy bipoláris világ visszatérését és újjáépítését, egy dolog bizonyos, a világrendi struktúrák változóban vannak, és a világgazdaság súlypontja egyre inkább az indo-csendes-óceáni térség irányába tolódik (CSICSMANN 2024), az amerikai hegemonia pedig csökkenő tendenciát mutat, az egyre inkább befelé figyelő Washington miatt is (TARRÓSY-VÖRÖS 2020: 114). Ahogy Zakaria fogalmazott, az Egyesült Államok „továbbra is messze a legerősebb ország egy olyan világban, ahol számos más jelentős nagyhatalom van, és ahol minden szereplő egyre határozottabb és aktívabb” (ZAKARIA 2012: 53), és az általa elképzelt posztamerikai világ olyan struktúra, amelyben a folyamatokat „sok helyről és sok ember által határozzák meg és irányítják” (ZAKARIA 2012: 4).

Mearsheimer szintén azt hangsúlyozza, hogy a világ legerősebb államaként az USA „nem az egyetlen nagyhatalom a rendszerben, ami definíció szerint szükséges az egy-pólusúsághoz vagy a globális hegemoniához”. Szerinte „többpólusú világban élünk, amelyben három nagyhatalom van: Kína, Oroszország és az Egyesült Államok, a leghatalmasabb közülük” (MEARSHEIMER 2006: 113). Ma a vita már egyre inkább nem arról folyik, hogy az USA hegemon szuperhatalom-e, vagy sem, hisz látható, számos szakértő még mindig az USA-nak tulajdonít (egyfajta) hegemoniát, hanem arról, hogy a Krauthammer által is jelzett sokpólusúság mikor ölt tényleges testet a nemzetközi térben.

Összegzés

A világ feltörekvő államai, regionális nagyhatalmai tehát a multipoláris, egyetlen szuperhatalma pedig inkább a jelenlegi világrend megtartásában vagy a bipoláris világrendben érdekelt – és pont amiatt lehet sikeres a washingtoni érdek, ami miatt ezen államok a sokpólusúságban gondolkodnak: nem rendelkeznek globális kapacitásokkal, befolyásolási képességgel, illetve fogalmazzunk inkább úgy, messze nem rendelkeznek annyi képességgel, mint az Egyesült Államok. Éppen emiatt érdekeltek egy olyan, több nagyhatalom között kiegyensúlyozott világban, ahol befolyásolni, irányítani tudják – többnyire – regionális, majd ezen keresztül globális viszonyait, meghatározhatják érdekszférájukat, és adott esetben képesek lehetnek saját térségükben az amerikai érdekekkel is szembemenni. Hogy reflektáljunk a címben feltett kérdésre, a világ valóban a multipolaritás küszöbén található, a gazdasági,

világgazdasági rendszer a globalizációnak is köszönhetően már többpólusú, a nagyhatalmi szakadéknak is köszönhetően ugyanakkor az Egyesült Államok globális szerepe, helye és befolyása nem hagyható figyelmen kívül, és már megjelentek azok a politikai, geopolitikai lépések, amelyek az újabb kétpólusosságot, blokkosodást készíthetik elő.

Felhasznált irodalom

- ACHARYA, A. (2017): After Liberal Hegemony: The Advent of a Multiplex World Order. *Ethics & International Affairs*, 31(3), 271–285. Online: <https://doi.org/10.1017/S089267941700020X>
- Brand Finance (2022): Global Soft Power Index 2022: USA Bounces Back Better to Top of Nation Brand Ranking. *Brand Finance*, 2022. március 15. Online: <https://brandfinance.com/press-releases/global-soft-power-index-2022-usa-bounces-back-better-to-top-of-nation-brand-ranking>
- BROOKS, S. G. – WOHLFORTH, W. C. (2023): The Myth of Multipolarity. American Power's Staying Power. *Foreign Affairs*, 2023. április 18. Online: www.foreignaffairs.com/united-states/china-multipolarity-myth
- BUZAN, B. (2013): Polarity. In WILLIAMS, P. D. (szerk.): *Security Studies. An Introduction*. Második kiadás. London – New York: Routledge, 155–169.
- CSICSZMANN L. (2024): Az átalakuló világrend és a Közel-Kelet. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 235–260.
- D'ANIERI, P. (2010): *International Politics. Power and Purpose in Global Affairs*. Belmont, CA: Wadsworth.
- DIBB, P. (1988): *The Soviet Union. The Incomplete Superpower*. Második kiadás. Basingstoke: Macmillan. Online: <https://doi.org/10.1007/978-1-349-19349-3>
- ESZTERHAI V. (2016): Az Új Selyemút terv. *Eszmélet*, 28(109), 116–131.
- FREDMAN, L. (1999): The New Great Power Politics. In ARBATOV, A. G. – KAISER, K. – LEGVOLD, R. (szerk.): *Russia and the West. The 21st Century Security Environment*. Armonk, NY: M.E. Sharpe.
- GILPIN, R. (1987): *The Political Economy of International Relations*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- GREVI, G. (2009): The Interpolar World: A New Scenario. *ISS Occasional Paper*, 79, 1–44.
- HAASS, R. N. (2008): The Age of Nonpolarity. *Foreign Affairs*, 87(3), 44–56.
- HAMMER, J. (2022): The End of the Unipolar Moment. *Newsweek.com*, 2022. március 11. Online: www.newsweek.com/end-unipolar-moment-opinion-1687036
- HÁDA B. (2024): India hatalmi politikája a 21. század harmadik évtizedében – kihívások és lehetőségek. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 81–102.

- HUNTINGTON, S. P. (1999): The Lonely Superpower. *Foreign Affairs*, 78(2), 35–49. Online: <https://doi.org/10.2307/20049207>
- IMF (2023): *GDP, Current Prices*.
- KENNEDY, P. M. (1988): *The Rise and Fall of the Great Powers*. New York: Random House.
- KRAUTHAMMER, C. (1990): The Unipolar Moment. *Foreign Affairs*, 70(1), 23–33. Online: <https://doi.org/10.2307/20044692>
- KWON, E. (2022): The US–China Trade War: Vietnam Emerges as the Greatest Winner. *Journal of Indo-Pacific Affairs*, 5(4), 227–239.
- LEHOCZKI B. (2024): Latin-Amerika nemzetközi pozíciókeresése: globális észak/nyugat és globális dél/kelet között. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 305–330.
- MARTON P. (2024): Az Egyesült Államok kilátásai: geopolitikai versengés, nem hagyományos kihívások és elbizonytalanodó identitás. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 331–348.
- MEARSHEIMER, J. (2006): Conversations in International Relations. Interview with John J. Mearsheimer (Part I). *International Relations*, 20(1), 105–123. Online: <https://doi.org/10.1177/0047117806060939>
- MINGST, K. A. (2011): *A nemzetközi kapcsolatok alapjai*. Ford. Kovács Á. A., Mesterházi J., Szikszai Sz. Budapest: Napvilág.
- PAPP A. (2022): Kína nem a globalizáció lebontására, hanem annak irányítására törekszik. *24.hu*, 2022. október 21. Online: <https://24.hu/kulfold/2022/10/21/kina-20-partkongresszus-hszi-csin-ping-globalizacio-tajvan-geopolitika>
- RODRIK, D. – WALT, S. M. (2022): How to Build a Better Order. *Foreign Affairs*, 101(5), 142–155.
- SIKLÓS A. (2023): Most dőlhet el, hogy merre indul Kína. *Index.hu*, 2023. március 7. Online: <https://index.hu/kulfold/2023/03/07/kina-parlament-ules-hszi-csin-ping-gazdasag-oroszorszag-ukrajna-haboru>
- SZILÁGYI I. (2021): Főszerkesztői előszó. *Eurázsia Szemle*, 1(1), 4–6.
- TARRÓSY I. (2006): A globális világrend és az Észak–Dél kontextus. *Politikatudományi Szemle*, 15(2–3), 169–188.
- TARRÓSY I. (2017): Indonézia afrikai szerepvállalása és az újjáéledő bandungi szellemiség. *Külügyi Szemle*, 16(1), 36–50.
- TARRÓSY I. (2022): Kína árnyékában? Dél- és délkelet-ázsiai aktorok afrikai szerepvállalásainak lehetőségei a 21. században. *Eurázsia Szemle*, 2(3), 64–83.
- TARRÓSY I. – MARSAI V. (2024): Szubszaharai Afrika és az új világrend: perspektívák, kihívások és feladatok. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 281–303.
- TARRÓSY I. – VÖRÖS Z. (2020): Hungary's Pragmatic Foreign Policy in a Post-American World. *Politics in Central Europe*, 16(S1), 113–134. Online: <https://doi.org/10.2478/pce-2020-0006>

- TÁLAS P. (2021): A poszthegeemoniális nemzetközi hatalmi rendről. In KAJTÁR G. – SONNEVEND P. (szerk.): *A nemzetközi jog, az uniós jog és a nemzetközi kapcsolatok szerepe a 21. században. Tanulmányok Valki László tiszteletére*. Budapest: ELTE Eötvös, 841–854.
- TÁRIK M. (2024): Törökország felemelkedése és szerepe a kibontakozó új világrendben. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 209–233.
- TIAN, N. et al. (2023): Trends in World Military Expenditure. *SIPRI Fact Sheet*, 2023. április. Online: www.sipri.org/sites/default/files/2023-04/2304_fs_milex_2022.pdf
- UGRÓSDY M. (2024): Nyugaton a helyzet változatlan: Európa, az Európai Unió és a világrend átalakulása. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 181–207.
- VÖRÖS Z. (2022): Kínai geopolitika a 21. században: a globális világrend megkérdőjelezése? *Eurázsia Szemle*, 2(1), 8–28.
- VÖRÖS Z. – HORVÁTH L. (2024): Dominancia és függés? Kína az átalakuló nemzetközi térben. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 37–60.
- WALTZ, K. N. (1979): *Theory of International Politics*. Reading: Addison-Wesley.
- ZAKARIA, F. (2012): *The Post-American World. Release 2.0*. New York: W.W. Norton & Co.
- ZOLTAI A. (2024): Az Északi-sarkvidék felértékelődése. In VÖRÖS Z. – TARRÓSY I. (szerk.): *Átalakuló világrend. Az unipoláris pillanat vége?* Budapest: Ludovika, 349–372.